

STATISTIK MA'LUMOTLARNI JAMLASH VA GURUHLASH

Djalilov Akmaljon Ulug‘bekovich

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tadqiqot statistik ma'lumotlarni jamlash va guruhlashning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ma'lumotlarni jamlash va guruhlashning mohiyati, maqsadi, vazifalari, asosiy bosqichlari va usullari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ma'lumotlarni turli manbalardan yig'ish, ularni tekshirish, tozalash, kodlash va guruhlash jarayonlari batafsil yoritiladi. Shuningdek, guruhlash natijalarini jadvallar, grafiklar va diagrammalar shaklida taqdim etish usullari ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari statistik ma'lumotlarni to'g'ri jamlash va guruhlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ilmiy tadqiqotlar to'g'risida so'z yuritiladi.*

Kalit so'z: *Statistik ma'lumotlar, Ma'lumotlarni jamlash, Ma'lumotlarni guruhlash Statistik tahlil, Statistik jadvallar, Statistik grafiklar, Statistik diagrammalar Ma'lumotlarni yig'ish, Ma'lumotlarni tekshirish*

Statistik kuzatish natijasida o'rganilayotgan xodisalarning har biri to'g'risida juda ko'p ma'lumotlar to'planadi. Lekin bu ma'lumotlar biror belgi bo'yicha tartibga keltirilmaganligi sababli xodisalar to'g'risida umumiy xulosalar qilishga imkon bermaydi. Shuning uchun navbatdagi vazifa-ma'lumotlarni jamlash, bir tizimga keltirish va qayta ishlashdir.

Bu bosqich har qanday statistik tadqiqotning ikkinchi bosqichi bo'lib, statistik kuzatish ma'lumotlarini jamlash va guruhlash deb yuritiladi.

Statistikada jamlash tor va keng ma'noda tushiniladi. Tor ma'noda jamlash deganda kuzatishdan olingan ma'lumotlarni biror belgisiga qarab guruhlamasdan, to'planning umumiy yig'indisini (yakunini) hisoblanish tushuniladi. Masalan,

Respublika bo'yicha terilgan paxtaning umumiy miqdori, o'rilgan g'alla maydoni, institut bo'yicha o'qiydigan barcha talabalar soni va xokazo.

Kuzatish ma'lumotlarini maxsus dastur asosida muhim belgilariga qarab guruhlarga ajratib o'rganish keng ma'noda jamlashdir. Masalan, terilgan paxtani qo'lda va mashinada terilgan guruhlarga ajratish, talabalarni kurslarga, mutaxassisliklarga, kunduzgi va sirtqi belgilari bo'yicha guruhlarga ajratib o'rganish.

Ma'lumotlarni jamlash-tashkil etilishiga qarab markazlashgan va markazlashmagan jamlashlarga bo'linadi. Markazlashgan jamlashda kuzatishdan olingan barcha ma'lumotlar bir joyda to'planadi, hamda qo'yilgan maqsad va vazifaga qarab guruhlanadi va qayta ishlanadi. Markazlashmagan jamlashda boshlang'ich kuzatish ma'lumotlari dastlab joylarda (tuman, viloyat) statistika organlarida qayta ishlanadi, keyinchalik markazga - Davlat statistika organlariga yuboriladi

Statistik guruhlash deb xodisa va jarayonlarni har tamonlama, chuqur o'rganish uchun kuzatish to'plami ma'lumotlarini muxim belgilariga qarab guruhlarga ajratishdir.

Masalan korxonalarni mulkchilik asosiga ko‘ra davlat, jamoa, aksiyadorlik, qo‘shma, xususiy; korxonalar guruhlariga kattaligiga qarab (kichik, o‘rta va yirik); samaradorlik darajasiga qarab (yaxshi, o‘rta va qoloq) guruhlariga ajratish mumkin.

Ma‘lumotlarni guruhlashda eng avvalo guruhlash belgisi va oralig‘i aniqlab olinadi. Guruhlash belgisi deyilganda guruhlash uchun asos qilib olingan belgi tushiniladi. Guruhlash uchun asos qilib kuzatish oldiga maqsad va vazifa qilib qo‘yilgan xodisa va jarayonlarning mohiyatini to‘liq ifodalab beruvchi, zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar mazmunini yoritib bera oladigan belgilar olinadi.

Statistik ma‘lumotlar bir belgi yoki maqsadga muvofiq bir nechta belgilar asosida guruhlanishi mumkin. Ikki va undan ortiq belgilari bo‘yicha guruhlashlar kombinatsion (aralash) guruhlashlar deyiladi.

Statistik ma‘lumotlarni guruhlashda dastlab guruhlash oralig‘ini aniqlab olish lozim. Guruhlash teng oraliqli va tengsiz oraliqli bo‘lishi mumkin. Bu

kuzatilgan xodisa va jarayonlar mohiyatidan, guruh soni va belgi xususiyatlariga bog‘liq

Guruhlashda taqsimot qatorlari tuziladi. Taqsimot qatorlari deb xodisa va jarayonlarning biror belgi bo‘yicha ma‘lum bir tartibda taqsimlanishiga aytiladi.

Har qanday taqsimot qatori 2 elementdan: belgilar va belglar sonidan iborat bo‘ladi. Atributiv belgilari bo‘yicha tuzilgan qator atributiv taqsimot qatori deyiladi. Miqdor belgilari bo‘yicha tuzilgan taqsimot qatorlari variatsion qatorlar deyiladi.

Miqdor belgilarning variatsiyalari diskret (uzlukli) va uzluksiz bo‘lishi mumkin

Ko‘zlangan asosiy vazifalarni hal qilish nuqtayi nazaridan statistik guruhlash quyidagi uch turga bo‘linadi:

1. Tipologik guruhlash.
2. Tuzilmaviy (strukturali) guruhlash.
3. Tahliliy (analitik) guruhlash.

Tipologik guruhlash deganda hodisalarni ijtimoiy-iqtisodiy tip-larga ajratish imkoniyatini beruvchi guruhlash tushuniladi. Xalq xo‘jaligini tarmoqlarga bo‘lib o‘rganish, aholini sinflarga ajratib o‘rganish, qishloq xo‘jaligi korxonalarini shirkat, fermer, dehqon xo‘jaliklariga bo‘lib o‘rganishlar tipologik guruhlashga misol bo‘la oladi.

Tuzilmaviy (strukturali) guruhlash deganda bir xil tipdagi statistik to‘plam tarkibiy qismini guruhlariga bo‘lib, ularning salmoq‘ini aniqlash orqali o‘rganish tushuniladi. Demak, ushbu guruhlash turida to‘plam tarkibidagi har bir guruhning salmog‘i aniq-lanib, to‘plam tarkibi o‘rganiladi.

Tuzilmaviy guruhlash yordamida aholining milliy, jinsiy tar-ki-bi, mamlakat yalpi ichki mahsuloti, qishloq xo‘jalik yalpi mahsulotining tarkibiy qismlari kabi ijtimoiy hodisalarning tuzil-ma-lari (strukturasi) o‘rganiladi.

Ilmiy-tadqiqot ishlarida va amaliyotda statistik jadvallar keng qo‘llaniladi. Statistik svodkalash va guruhlash natijalari statistik jadvallarda aks ettiriladi. Barcha jadvallar ham

statistik jadval bo‘la olmaydi. Ijtimoiy hayotda sodir bo‘ladigan hodisalar to‘g‘ri-si-da ma’lumotlarni aniq, ravshan aks ettiruvchi samarali usul sta-tis-tik jadval deb ataladi.

Statistik jadvallar logorifmlik, ko‘paytirish (karra) va boshqa jadvallardan tubdan farq qiladi. Statistik jadvallarda birinchidan, haqiqiy ma’lumotlarni hisoblangan natijalari aks ettiriladi; ikkin-chidan, statistik to‘plam ma’lumotlarini jamlash va qayta ishlash natijasida paydo bo‘ladi; uchinchidan, ijtimoiy hayotda sodir bo‘ladigan hodisalarni tahlil qilish vositasi hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Abdullaev A.M., Pardayev A.X. Iqtisodiy statistika. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU, 2018. – 240 b.
2. Iqtisodiy statistika asoslari. O‘quv qo‘llanma. S.M. Salimovanning umumiy tahriri ostida. – T.: TDIU, 2019. – 180 b.
3. Umumiy statistika nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. B.B. Mirkamilovning umumiy tahriri ostida. – T.: TDIU, 2019. – 200 b.